



Onur Şaraplı

<https://orcid.org/0000-0003-3860-8049>

PhD, Independent Researcher, Australia, onur.sarapli@alumni.sydney.edu.au

Atf Künyesi | Citation Info

Radek, K. (2024). Nafta Bağlamında Çanakkale Boğazı Sorunu (çev. Onur Şaraplı). *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 11 (6), 4791-4798.

Nafta¹ Bağlamında Çanakkale Boğazı Sorunu² (24 Ekim 1922)

Öz

Bu makalede yazar, başta İngiltere olmak üzere savaş gemilerinin Karadeniz'e erişimini kolaylaştırmada Boğazların önemini analiz etmekte ve bu talebin ardındaki iki temel nedenin altını çizmektedir: Sovyet Rusya ile çatışma korkusu ve petrole, özellikle de naftaya erişimle ilgili endişeler. Tartışma, Mezopotamya'daki petrolün işletilmesine ilişkin anlaşma ve sözleşmelerin tarihsel arka planına ve İngiltere, Fransa ve ABD gibi büyük güçlerin bu düzenlemelerin şekillenmesindeki rolüne kadar uzanıyor. Sonuç olarak metin, petrol kaynakları üzerindeki kontrol, jeopolitik manevralar ve askeri hakimiyet arayışları arasındaki karmaşık bağlantıları ortaya koymakta ve nihayetinde Boğazların bu çok yönlü jeopolitik manzaradaki önemini altını çizmektedir.

Anahtar kelimeler: Sovyet Rusya, Boğazlar, Nafta, Mezopotamya, Antlaşma

¹ Çevirmen notu: İstanbul Teknik Üniversitesi Petrol ve Doğal Gaz Mühendisliği Bölümünün internet sitesinde yer alan açıklamaya göre, "Nafta ham petrolün atmosferik koşullarda damıtılması sırasında elde edilen (30-170°C) renksiz, uçucu ve yanıcı sıvı hidrokarbon karışımlarına verilen bir addır. Nafta kelimesi tarihsel olarak Bakü ve İran da yeryüzüne kadar ulaşan bir tür hafif petrol sızıntısını adlandırmak için kullanılmıştır. Nafta kimyasal olarak parafinik, naftenik ve aromatik hidrokarbonlardan oluşur. Nafta yaygın olarak solvent (çözücü) ve diğer maddelerin üretildiği bir ara ürün olarak kullanılır. Teknik açıdan arabalarımızda kullandığımız benzin ve kerosen nafta gurubu karışımlar arasında yer alır." Kaynak: İstanbul Teknik Üniversitesi Petrol ve Doğal Gaz Mühendisliği Bölümü İnternet Sitesi: https://web.itu.edu.tr/~yamanlar/faq_t/#14, erişim tarihi: 13 Nisan 2024.

² Karl Radek tarafından yazılan bu makale *International Press Correspondence*'ın 24 Ekim 1922 tarihli 2. cildinin 91. sayısında 691 – 693 sayfa aralığıyla yayınlanmıştır. Ayrıca, *Marksist İnternet Arşivinde (Marxists Internet Archive)* Einde O'Callaghan tarafından gerekli düzeltmeleri yapılmış ve yayımlanmıştır.



The Dardanelles Question in Terms of Naphtha

Abstract

In this article, the author analyzes the significance of the Straits in facilitating access to the Black Sea for warships, particularly those of England, and highlights two primary motives behind this demand: fear of conflict with Soviet Russia and concerns regarding access to oil, specifically naphtha. The discussion extends to the historical background of agreements and treaties related to oil exploitation in Mesopotamia and the role of major powers such as England, France, and the United States in shaping these arrangements. As a result, the text reveals the intricate connections between control over oil resources, geopolitical maneuvering, and the pursuit of military dominance, ultimately underscoring the importance of the Straits in this multifaceted geopolitical landscape.

Keywords: *Soviet Russia, Straits, Naphtha, Mesopotamia, Treaty*

Milyonlarca insanın hayatını ve huzurunu tehdit eden Boğazların açılması fetişinin anlamının Karadeniz'e başta İngilizlerinkiler olmak üzere savaş gemileri gönderebilme hakkından başka bir şey olmadığını yazan İngiliz liberalizminin önde gelen yayın organı *London Nation*, Boğazlar için mücadele etme fikrini en açık şekilde ortaya koyarken gazeteye göre bu talebin yalnızca iki nedeni vardı: Birincisi, Sovyet Rusya ile savaş korkusu, ikincisi ise naftadan kaynaklanan kaygıydı.

Bu nedenlerden ilkiyle ilgili olarak çok fazla söze gerek yok. İngiliz Hükümeti, Sovyet Rusya'nın İngiltere ile savaş istemediğini, aksine Avrupa'nın ekonomik açıdan en güçlü ülkesi olan İngiltere ile barış ve ekonomik ilişkilerin güçlendirilmesi için çaba harcadığını biliyor. Lakin İngiltere bu nedenle Boğazları (Milletler Cemiyeti bayrağı altında) kendi kontrolünde tutmayı gerekli görüyorsa bu, İngiliz Hükümetinin Sovyet Rusya ile barış içinde yaşamaya karar vermediği ve savaş durumunda gemilerini Karadeniz'e gönderme hakkını kendisinde saklı tutmak istediği anlamına mı gelir? İkinci nedenle ilgili olarak, yani nafta nedeniyle duyulan kaygıya gelince, sorunun bu tarafı da en az bir o kadar önemlidir ve belki de şu anda Sovyet Rusya ile bir savaş olasılığından daha fazla önemli bir rol oynamaktadır. Her şeye rağmen, bu soruya çok az dikkat edilmiştir yani Nafta açık bir tartışmanın gölgesinde kalmaktadır.

Chicago Tribune muhabiriyle yaptığı röportajda bu konuya ilk değinen Kemal Paşa oldu. Bu muhabir ekselanslarına, naftanın uluslararası politikada oynadığı rolü bilen herkesin, Büyük Britanya'nın büyük nafta yataklarını kendi güvencesi altına alması gerektiğini, aksi taktirde Büyük Britanya olarak kendi varlığını sürdürmez hale geleceğini anlaması gerektiğini söyledi.

Ardından, Mezopotamya'daki nafta kuyuları sorununun Konstantinopolis sorunundan, hatta belki de Boğazlar sorunundan çok daha büyük bir öneme sahip olduğunu öne sürdü. Bu nedenle İngilizlerin Mezopotamya'daki nafta kuyularına ulaşımı güvence altına alma çabalarına karşı Türk Ulusal Hükümetinin tutumu hakkında Kemal'e görüşünü sordu. Gazeteciler, genellikle röportaj yaptıkları kişinin konuşmak istediği konular üzerine sorular sorma alışkanlığına sahiptirler ve bunun üzerine Kemal Paşa, söz konusu bölgenin Mısâk – 1 Millî'de belirtilen topraklar içinde yer alan Musul vilayetinde olduğunu (yani Ankara Hükümetinin Musul'daki İngiliz mandasını tanımadığını ve Musul'u Türk toprağı olarak gördüğünü) belirtirken bu bölgenin nüfus çoğunluğunun Türklere oluştuğunu, nafta kuyularının işletilmesi için bu bölgenin işgalinin gerekli olduğunu düşünmediğini söyledi. Türkiye'de hiçbir siyasi amacı olmayan Amerika'nın, Türk naftasını sömürmesine kimse itiraz etmiyordu; İngiltere'nin de aynı tutumu sergilemesi halinde bunun çok daha makul olacağını düşünüyordu.

Muhabirin, Büyük Britanya'nın Mezopotamya'daki Türk topraklarını boşaltmaya karar vermesi halinde oradaki nafta kuyularını işletme olanağına sahip olup olamayacağı yönündeki sorusuna Kemal Paşa, Büyük Britanya'nın orada diğer halklarla aynı haklara sahip olacağı yanıtını verdi.

Daily News'in Konstantinopolis muhabiri General Morris bu konuda Kemal Paşa'nın neden sessiz kaldığına dikkat çekiyor. Ankara Hükümeti ile Fransız Hükümeti adına Franklin – Bouillon tarafından imzalanan anlaşmada Türkiye'nin, Musul'da İngiltere'ye karşı verdiği destek karşılığında Fransa'ya nafta imtiyazı vaat ettiğini ve görüşmelerin sürdüğünü bildiriyor. Amerikan gazeteleri, savaştan önce Türkiye'deki ekonomik faaliyetlerini geliştirmeye çalışan Amerikan *Chester Corporation*'in, şimdi de nafta konusunda Ankara ile görüşmeler yaptığını bildiriyor.

Nafta artık Çanakkale sorununu aydınlatmaya başladı ve şimdiye kadar kamuoyundan gizlenen birçok şey artık gün yüzüne çıkıyor. Nafta lambasının, 16 Eylül'de kılıcını sallayan barış yanlısı Lloyd George'a tüm ışığını göstermiş olması oldukça muhtemeldir.

II.

Musul'daki nafta kuyuları meselesi çok uzun bir geçmişe sahiptir. Burada yalnızca Yakın Doğu sorununun daha sonraki gelişimini anlamak için gerekli olan en önemli olgulara değinebiliriz.

1916 yılında, İngiltere Fransa ile Musul'da Fransa'nın hakimiyetini güvence altına alan bir antlaşmaya imza attı. Mütarekenin imzalanmasının ardından İngiliz Hükümetiyle yakın ilişki içinde olan *Royal Dutch Shell*'in başkanı Bay Detering, barış anlaşmasının Fransa'ya tahsis

ettiği nafta taahhütlerinde Fransız Hükümetine yardım etmeye hazır olduğuna dair bir beyanla Clemenceau'ya döndü. Bu müzakereler çok uzun sürdü ve nihayet 15 Nisan 1920'de Fransa, İngiltere ile İngiliz kolonilerinin olduğu Kuzey Afrika, Romanya ve Mezopotamya'da her iki ülkenin nafta ilişkilerini belirleyen San Remo Antlaşmasını imzaladı.

Bu anlaşmada İngiliz Hükümeti, İngiltere'nin Mezopotamya'da çıkardığı naftanın %25'ini cari fiyatlarla Fransa'ya ödemeyi taahhüt ediyor. Ancak Mezopotamya'daki nafta endüstrisinin işletilmesini özel bir şirketin üstlenmesi durumunda, İngiliz Hükümeti şirket hisselerinin %25'ini Fransız Hükümetine verme taahhüdünde bulunuyor. Bu hisselerin fiyatı, şirketteki diğer hissedarların ödediği fiyattan daha yüksek olmamalıdır. Böyle bir şirket sürekli olarak İngiliz yönetimi altında olacaktır. İngiliz Hükümeti, Fransız Hükümetinin İran'dan borularla Karadeniz'e nakledilen naftanın %25'ini *Anglo – Persian Company*'den almasını öngören anlaşmayı destekliyor. Bu borular Fransa'nın üzerinde yetki sahibi olduğu herhangi bir bölgeye dönebilecektir. Fransa, nafta borularının inşasına yardım edecektir. Fransız Hükümeti ile *Anglo – Persian Company* arasında nafta fiyatına ilişkin özel bir anlaşma yapılacaktır.

Buna karşılık Fransız Hükümeti, kuyuların işletilmesi ve naftanın Mezopotamya ve İran'dan Fransız nüfuz alanları üzerinden Akdeniz'deki liman ya da limanlara taşınması için gerekli olan iki özel nafta boru hattının ve demiryolunun inşasına, uygun görüldüğü ölçüde izin vermektedir. Bu liman ya da limanlar iki hükümet arasında yapılacak anlaşmayla belirlenecektir.

Böyle bir nafta boru hattı veya demiryolunun Fransız nüfuz bölgelerinden geçmesi halinde Fransa, kendi toprakları üzerinden taşınan nafta için hiçbir gümrük vergisi veya harç koymamayı kabul eder. Sadece toprak sahiplerine tazminat ödenecektir.

Öte yandan, Fransa depolar, demiryolları ve benzeri şeylerin kurulumu için gerekli olan yerin liman sonunda temin edilmesini kabul eder. Bu şekilde taşınan nafta, her türlü ihracat ve transit gümrük vergilerinden muaftır. Nafta kuyularının kurulumu için gerekli olan malzemeler de aynı şekilde hiçbir ithalat vergisine tabi olmayacaktır.

Söz konusu nafta şirketi, İran Körfezi'ne bir nafta boru hattı ve demiryolu döşemek isterse, İngiliz Hükümeti yukarıda belirtilen benzer koşulların sağlanması amacıyla hizmet sunmaktadır.

Fransa nasıl oldu da Musul'daki haklarından feragat etti ve doğrudan alım yerine pazar fiyatı üzerinden gelirin sadece %25'ini alıyor? İngiliz Hükümeti iddiasını savaştan önce 1914 yılında Alman sermayedarlar ve Türk Hükümeti ile nafta gelirinin %50'sini İngiltere'nin,

%25'ini Türk Hükümetinin ve %25'ini Alman sermayedarların almasını öngören bir anlaşma yapmış olmasına dayandırmaktadır.

Mezopotamya'nın artık İngiliz mandası olduğu için, kendi eski payının %50'sinin yanı sıra Türklerin payına da sahip olup Fransa'ya Almanların payının %25'ini vermektedir.

"Antlaşma kutsaldır". Neden 1916 antlaşmasının değil de 1914 antlaşmasının kutsal olduğu resmî belgelerde belirtilmemiştir, ancak bu durum, antlaşmanın imzalanmasından sonra meydana gelen olaylardan kaynaklanmaktadır. İlk durumda, Suriye'deki İngiliz Valisi Emir Faysal, Fransızlara büyük zorluklar çıkartmıştır. İngiltere, Faysal politikasından vazgeçti ve tazminatlar konusunda Fransa'ya destek sözü verdi. Bu nedenden dolayı Fransa nafta konusunda tavizler verdi. Fransız kamuoyunun bu antlaşmaya nasıl yaklaştığını Delaisy'nin o mükemmel kitabından ve Peter Lespagnole'un 'Nafta için Dünya Mücadelesi' başlıklı kitabından öğreniyoruz. Biz sadece burada *Revue de Paris*'in Ağustos sayısında bir Fransız siyasetçinin yürek burkan sözlerini aktarıyoruz:

"Fransız kamuoyu, Sevr Antlaşmasının daha önce Almanya'ya ait olan ve sonrasında Fransa'nın mülkiyetine geçen Türk naftası üzerinde İngiliz kontrolünün sağlanması için yapıldığının tamamen farkındadır. Fransız kamuoyu, Fransız hükümetinin gizli ve harika San Remo Antlaşmasını imzalayarak siyasi bağımsızlığından vazgeçtiğinin ve İngiltere'ye sadece Mezopotamya'daki tüm kuyuları değil, aynı zamanda sömürgelerde ve diğer ülkelerde elde edebileceğimiz tüm kuyuları da verdiğinin farkındadır ... Savaşın başladığı zamana kadar Fransa, Standard Oil Company tarafından tedarik edilen yıllık 400.000 ton naftayı tüketiyordu. Bugün Fransa'nın bir milyon tona ihtiyacı var. Havacılığın ve motorlu taşıtların gelişmesinin yanı sıra sivil ve askeri otomobil taşımacılığının da artmasıyla talebi sürekli artan pahalı petrol ithalatı nedeniyle her yıl iki milyar frank israf ediyoruz.

... Siyasi bağımsızlığın naftaya serbest erişimin bir sonucu olduğu görüşünü ileri sürerek, istemeden de olsa Fransa için San Remo Antlaşmasının Methuen Antlaşmasına tamamen benzediği sonucuna varırız. (Methuen Antlaşması Portekiz'i gerçekte bir İngiliz kolonisine dönüştürdü.) Gelecekte Fransa'nın, nafta üzerinde kontrolü olan büyük güçlere karşı kendi iradesi dışındaki bağımsız bir savaşı yürütmek zorunda kalacağını varsayalım. Uçaklar, tanklar ve zırhlı trenlerle zengin bir şekilde donatılmış olan güçlü ordusunun ona ne faydası olacak? Sessiz bir nafta ablukası, bir hafta veya daha kısa bir süre içerisinde uçakları ve tankları felç etmeye ve ulaşım araçlarından mahrum kalacak piyadeyi durdurmaya yetecektir."

Fransız siyasetçi, "Bu işler acısı ve hatalı geçmiş düzeltilemez mi?" diye sormaktadır.

Ağustos ayında, Fransız vatansever naftanın yokluğundan yakınırken bugün Fransa, Türk Halk Ordusunun süngüleri ve canlarıyla geçmişi düzeltmeye çalışıyor.

III.

Asıl soru, Fransa'nın bunu Amerikan *Standard Oil Trust* ile anlaşarak mı yaptığı veya en azından soru böyle sorulabilirse, *Standard Oil*'in Musul sorununu çözmeye yönelik Fransız girişimine karşı nasıl bir tavır takınacağıdır.

San Remo Antlaşması, Wilson'ın devrilmesinin ardından Amerika'nın Avrupa siyasetinden çekildiği bir dönemde imzalanmıştır. Amerikan Hükümeti San Remo Antlaşmasını öğrenir öğrenmez antlaşmaya karşı mücadele etmeye başladı.

San Remo Antlaşmasının imzalanmasından üç hafta sonra, 17 Mayıs'ta, Dışişleri Bakanlığı İngiltere'nin politikasına ve Milletler Cemiyetinin manda politikasına karşı en sert protestosunun dile getirildiği bir bildiriye Amerikan Senatosuna gönderdi. Naftaya sahip tüm ülkelerde "açık kapı" politikası talep edilmekteydi.

Bunun üzerine İngiliz ve Amerikan hükümetleri arasında diplomatik nota teatisi başladı ve bunların yalnızca önemsiz bir kısmı kamuoyuna açıklandı.

İngiltere, 1914 anlaşmasının kutsallığına atıfta bulunarak, Amerikalıların Filistin'de nafta çıkarma hakkını kendilerine tanıyan benzer bir anlaşma imzaladıklarını ve İngiltere'nin bu anlaşmayı sorgulamadığını belirtti. Amerika, 21 talepten oluşan bir yanıt verdi; bunlardan bir tanesi Amerika'nın, manda sahiplerinin herhangi bir ülkede sahip olduğu miktarın yarısının sömürmesine izin verilmesi, ancak hiçbir durumda 'üçüncü tarafların' elde ettiği miktardan daha az olmaması gerekliliği idi. Mezopotamya diline çevrildiğinde bu, Amerika'nın Mezopotamya'daki naftanın %50'sinin İngiltere'ye, %25'inin Amerika'ya ve diğer %25'inin de Fransa'ya verilmesini önerdiği anlamına gelir.

Washington, Cenova ve Lahey konferansları sırasında bir tarafta *Standard Oil Company* ile diğer tarafta *Royal Dutch Shell*'in olduğu ve aynı zamanda nafta tekellerinin etkisi altındaki hükümetler arasında bu sorun üzerinde kesintisiz müzakereler yürütüldü. İngiltere bazı tavizler verdi. İngiltere'nin uluslararası nafta konseyindeki temsilcisi John Cadman, Keynes'in *Avrupa'nın Yeniden İnşası* başlıklı eserinin dördüncü sayısında, masum bir genç kuzu gibi, San Remo Antlaşmasının Almanya ve Romanya'nın nafta çıkarları nedeniyle Fransa ile olası çatışmaları önlemek ve Fransız ve İngiliz nafta gruplarının Rusya ve Mezopotamya'da ve İngiliz sömürgelerindeki iş birliğini kolaylaştırmak amacıyla imzalandığını Amerikalılara bildirdiğini ifade etti. Bu antlaşmanın Amerika, İtalya veya herhangi bir başka ülkeye karşı olmadığını ve Amerika'nın ne fiili ne de potansiyel haklarına müdahale etmediğini yazdı.

Ayrıca, Amerikalıların Mezopotamya'da herhangi bir imtiyaz alamamasının sebebinin, başka hiç kimsenin böyle bir imtiyaz almamasından kaynaklandığını, Arap Devleti kuruluncaya ve ülke kaynaklarının geliştirilmesi kesin olarak tesis edilene kadar, mülkiyet sahipliklerine bakılmaksızın tüm nafta işletmelerinin elde tutulmasına karar verildiğini de sözlerine ekledi.

John Cadman bülbül gibi şakırken *Standard Oil Trust*'ın kurdu muhtemelen ona şunu soruyor: O zaman neden Mezopotamya naftasını paylaştınız? O zamandan beri sürekli müzakereler devam ediyordu. Lahey'deki müzakereler sırasında Fransızlar Belçikalılarla birlikte, *Standart Oil* ve *Royal Dutch* arasındaki dengeyi sağlamak için özel bir nafta tröstü oluşturdu.

Kemal Paşa şimdi kılıcını teraziye fırlatıyor. Bu elbette terazinin dengesini bozuyor ve nafta tröstlerinin perde arkasında büyük olasılıkla yeni bir çatışması alevleniyor. Herkes kapabildiği kadarını kapacaktır. Bütün bunların Boğazlar için verilen mücadeleyle ne gibi bir bağlantısı olduğu sorusu da ortada duruyor.

IV.

Reconstruction'ın aynı sayısında anonim bir yazar nafta sorununun siyasi yönüne ilişkin makalesinde İngiliz ve Amerikan nafta tröstlerinin bir anlaşmaya varma girişimlerinin tarihini anlattıktan, nafta barışının yapıldığını ve San Remo Antlaşmasının tarihe karıştığını yazdıktan sonra ancak ne yazık ki, bu gayri resmi anlaşmanın Amerika ile Müttefikler arasında resmi bir anlaşma şeklini almadığını, ancak böyle bir anlaşmanın imzalanmasının mümkün olduğunu; Fransa ve Büyük Britanya'nın, nafta üzerindeki ticari üstünlüğün savaş hazırlıklarında belirleyici bir etken olduğu doktrininin yanlışlığını algılamaları gerektiğini; Fransa'nın, savaş durumunda Romanya ve Boğazlar üzerinde gerekli donanma ve askeri kontrole sahip olmayacağı için Romanya'daki nafta kuyularına sahip olmakla bile hiçbir avantaj elde edemeyeceğini yazmaktadır. İngiltere, İran Körfezi'ni elinde tutamadığı takdirde, *Anglo – Persian Oil Company*'den de hiçbir avantaj elde edemezdi. Askeri ve donanma üstünlüğünü sağlayan şey nafta değil, tam tersiydi.

Bu, askeri ve deniz hakimiyeti açısından bir paradokstur; filoların motorları, otomobiller ve uçaklar için naftaya ihtiyaç vardır. Ancak bu paradoks, Romanya ve Mezopotamya'daki nafta kuyularının ele geçirilmesinin ardından İngiltere ve Fransa'nın Boğazlara sahip olmaları gerektiği derin gerçeğini de içeriyor. Romanya naftasına gelince, bunun Boğazlar üzerinden taşınacağı aşikardır ve Mezopotamya'daki nafta ile ilgili olarak ise boruların Suriye üzerinden döşenmesi gerekecektir.

Bu bakımdan Boğazların kontrolü İngiliz ve Fransız emperyalizminin sürekli çıkarınadır ve eğer İngiltere Amerikalıları yatıştırırsa, Amerika da Boğazların Müttefiklerin elinde olması talebini destekleyecektir. Bu, Yakın Doğu ihtilafının şiddetlenmesinden hemen sonra İngiltere'nin neden Amerika Birleşik Devletleri'ne yöneldiği ve Mi Hughes'un İngiliz büyükelçisiyle görüşmesinin ardından Boğazlar üzerindeki denetimin neden gerçek bir denetim olması gerektiği sorusunu yanıtlıyor.

Eğer Fransa ve Amerika, İngiliz nafta kuyularını ele geçirmek istiyorlarsa, Musul'un Türk birlikleri tarafından işgali ve İngiltere'yi savaş tehlikesiyle karşı karşıya bırakan Boğazlar sorununun uzaması onlar için avantajlı olacaktır. Lakin bir anlaşmaya varırlarsa, o zaman tüm cepheyi Türkiye'nin aleyhine çevireceklerdir.

Türkiye, nafta tröstleri arasındaki çatışmalardan faydalanmakla doğru hareket etmektedir ancak petrol krallarına kurban edilmemesinin tek garantisinin kendi gücünde ve nafta patronlarının arasındaki kavganın merkezinde olan halkların gücünde olduğunu da unutmamalıdır. Kafkasya'nın naftası, Müttefiklerin Sovyet gücü ile olan mücadelesinde önemli bir rol oynamaktadır. Uluslararası sermayenin nafta cephesine, naftayı uluslararası kapitalist boyunduruğa karşı tek savunma aracı olarak gören halkların birleşik cephesiyle karşı konulmalıdır.